

IV. Свіжий погляд на давні тексти

*Бонгейм Гельмут
(Кельн, Німеччина)*

Теорія ресурсного обміну і Шекспір

Наприкінці (у фінальній сцені?) славнозвісної шекспірівської трагедії “Макбет” новий король Малькольм, звертається до тих своїх підданих, завдяки чий допомозі він після Макбета успадкував престол короля Шотландії, з такою промовою:

“Не будемо баритись, повнотою
За вашу ми заплатимо любов,
Усім заплатимо. Кузени, тани,
Тепер ви – графи. Титулом таким
Шотландія віншує перших вас”. (V. 8. с.635)

Новий король виразно дає усім зрозуміти: він має намір розплатитися за той статус, який його тани та родичі за ним визнали своїми вітаннями “король Шотландії”. Тобто, він хоче віднайти для них винагороду, еквівалентну за своєю вартістю тому ресурсу влади, яким вони його наділили.

Подібні за змістом епізоди, в яких йдеться (або лише припускається) про рівновагу (відповідність?) між наданими послугами та рівнодостойними їх винагородами, знаходимо в багатьох Шекспірових творах. (Щоправда?) Хоча, у шекспірових творах трапляються й такі місця, де висловлюється і протилежна думка, а саме: надані послуги або повага часом адекватно не винагороджуються. Але такі (випадки?) твердження тільки

підтверджують головну тезу: як правило, в основі людських стосунків лежить обмін тими чи іншими ресурсами.

Для прикладу наведемо слова Макбета, адресовані королю, якого він збирається вбити:

Виконання обов'язку мого
Само є нагорода. (I, 4. с.552)

Макбет удає, ніби закони ресурсообміну можуть не виконуватися (**можна не додержуватись?**): “виконання обов'язку”, яким він ушановує свого повелителя, *необов'язково* повертати. В своєму очевидному запереченні принцип ресурсообміну лише підтверджується. Отже, ці два епізоди об'єднує одна тема, але, якщо в першому випадку винагорода сплачується за надану послугу, то в другому – вона також належиться, але від неї на словах відмовляються. У цих та багатьох інших висловлюваннях читається “підтекст”, а саме: всі людські стосунки в цьому світі базуються на принципі “давати і брати” – *do ut des*. Людина завжди очікує на те, що обмін тими чи іншими ресурсами здійснюватиметься справедливо. Іноді цей процес може бути свідомо відкладений або грубо порушений. Але принцип, що сучасними соціологами кодифікований у термінах “теорії обміну ресурсами”, й у шекспірівському світі виявляється головним. Він полягає у тому, що всі відносини між людьми засновуються на певного виду обміні, і кількість тих ресурсів, якими люди зазвичай обмінюються, обмежена півдужиною. Найголовнішими ресурсами, якими обмінюються шекспірівські персонажі, є *любов* і *статус*, а такі вичерпувані, конкретні (concrete) ресурси, як *гроші* й *товари*, хоча в нашому сьогоденні і мають величезне значення, у художньому світі шекспірових творів відіграють порівняно незначну роль. Значимість двох останніх ресурсів – *послуг* та *інформації* – сильно коливається. Так якщо, в п'єсі “Кінець діло хвалить” найважливішим ресурсом є послуги, то в “Гамлеті” від першої до останньої сцени наголошується на інформаційному ресурсі. У “Королі Лір” схема ресурсного обміну постійно змінюється. Відмова Ліра справедливо наділити дочку Корделію належним їй приданим порушує головне правило теорії

IV. Свіжий погляд на давні тексти

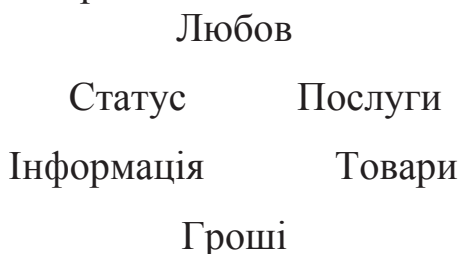
ресурсообміну, а саме те, що коли за гроші цілком природно отримувати товари чи послуги й доволі сумнівним є придбання статусу, то в жодному разі не можна пропонувати гроші за любов. Не варто також відкрито прагнути грошей або статусу, тому коли Едмунд проголосив це своєю головною метою, то він не залишає собі жодних шансів на прихильність глядачів.

Зведення усієї різноманітності людських відносин до до ресурсообміну, в якому задіяно шість цінностей, безсумнівно, є величезним спрощенням, але в цьому є позитивні моменти:

- неосязність феномену людського спілкування виражена у певній кількості величин, котрими можна оперувати;
- ті аспекти спілкування, котрі постають викривленими або взагалі пропущеними в системі реальних людських взаємин, теоретично можуть бути представлені в такому вигляді (більш широко чи, навпаки, звужено), як того вимагають обставини. Так, наприклад, під любов'ю може матися на увазі симпатія, прихильність, дружба та інше, а гроші включають облігації, акції, кредитні картки і т.п.;
- стає можливим схематичне зображення шести ресурсів;
- у такий спосіб постають “моделі” тієї чи іншої ситуації чи відносин, завдяки чому з'являються умови для їх детального спостереження та аналізу;
- і зрештою, застосовуючи теорію ресурсів у якості експериментального методу при вивченні шекспірівських творів, ми можемо простежити, в яких випадках вона не спрацьовує (і це видається надзвичайно цікавим феноменом), тобто в яких ситуаціях ресурси (будь-який з шести) пропонуються або приймаються не за принципом *quid pro quo* (“послуга за послугу”).

Теорія та її історія. Теорія ресурсу була розроблена вже померлим Юріелем Б. Фое, американським соціологом, італійцем за походженням, чий праці дали імпульс появі багатьох нових ідей у галузі соціологічних досліджень¹. Для новачків соціологічна

теорія Фое дуже приваблива тим, що репрезентована у ній модель відзначається чіткістю та простотою:

Ця модель зводить усю об'ємність людських стосунків, вигаданих чи реальних, до їхньої сутності. Так приміром, Макбет платить гроші за інформацію, коли хоче дізнатися про своїх імовірних ворогів. Він також обіцяє статус тим своїм поплічникам, які мають зробити послугу, вбивши Банко та Флієнса. Яго, брехливо звинувачуючи Дездемону у зраді, лякає Отелло тим, що той може втратити статус разом із любов'ю. Щодо відносин між Яго та Родріго, то вони характеризуються тим, що Родріго хоче платити Яго гроші в обмін на його послуги, які полягають у тому, що він має удавати свою зацікавленість у безнадійному та марному залицянні Родріго до Дездемони. Пояснення мотивів поведінки з урахуванням активізації в людських взаєминах того чи іншого ресурсу прояснює загальну картину. Більш цікавими у п'єсах Шекспіра видаються не досить очевидні, а також, переважно, ті ресурсні вклади, що здійснюються в одному напрямку (one-sided resource weightings). Так, наприклад, не важко помітити, що головні герої в п'єсах Шекспіра прагнуть високого статусу, а жінки, котрі стають об'єктом чийогось кохання, майже завжди є спадкоємницями. З цієї причини мотиви залицяльників, ймовірно, виявляються змішаними за своєю природою або однонаправленими за установками дійових осіб (one sided). Так, Петруччо з нарочитою відвертістю заявляє про мету свого приїзду: "Шукаю жінку в Падуї багату // І щастя іншого не хочу знати". У сучасних п'єсах подібні ситуації майже не зустрічаються. Але в такому аналізі протосоціологічного підґрунтя п'єс Шекспіра зовсім не впізнаються ті етичні та класові норми, що є органічними для

IV. Свіжий погляд на давні тексти

свідомості театральних глядачів XXI століття. Та від цього модель Фое аніскільки не знецінюється. Цілком припустимо стверджувати про можливість її універсального застосування, але в кожному окремому випадку, звичайно, треба зважати на тип культури, національності, особливості епохи, а також кожної окремої особистості.

Теорія ресурсів була започаткована саме при вивченні тих людських взаємин, які у шекспірівських творах становлять головний інтерес, а саме стосунків у родині, між друзями, коханцями, чоловіками та жінками, батьками й дітьми², правителями та підданими. Перелічені типи взаємовідносин, звичайно, не є такими простими, як ті стосунки, що зав'язуються між людьми, скажімо, в бакалійній крамниці або у взуттєвому магазині. Бо ж предмети ресурсообміну (як-от: монета, носова хусточка, поцілунок або надання інформації щодо завтрашньої погоди) можуть мати й значну символічну цінність.

Фое був італійцем за походженням, який емігрував у США, але, здається, він добре засвоїв нью-йоркське прислів'я, в якому йдеться про те, що "не буває таких речей, як безкоштовний ленч". Іншими словами, запрошуючи вас на ленч, хазяїн переслідує певні свої мотиви. Отже, ленч – це не просто їжа; він має символічне значення, яке полягає у тому, що гість у відповідь на виявлену до нього увагу повинен повернути хазяїнові один або більше з шести центральних ресурсів: ним може бути важлива інформація або послуга, або таке ж запрошення на ленч.

Отже, головною ідеєю ресурсної теорії є теза про те, що коли люди вступають між собою у певні інтеракції, то зазвичай вони прагнуть в іншого щось отримати, а у відповідь на це щось віддають. Покупець у магазині платить гроші й отримує за них дюжину яєць або пару туфель – один ресурс обмінюється на інший. Беручи гроші, продавець каже "Дякую" на знак своєї вдячності. Ввічлива поведінка є способом надання ресурсу *статусу*, завдяки якому людина може надалі отримувати решту ресурсів, наприклад, це можна розцінити як запрошення покупця знову завітати до цього магазину.

Складні випадки вивчення творчості Шекспіра. Навряд чи можна очікувати на те, що ми з абсолютною точністю з'ясуємо механізми ресурсообміну в шекспірівських творах. Це важко зробити навіть аналізуючи наші власні дії, оскільки ті ресурси, котрі в повсякденному житті ми хочемо отримати від інших, нами цілком не завжди усвідомлюються. У своїх стосунках із родиною або друзями ми часто прагнемо таких маловідчутних речей, як всього-навсього визнання нашої присутності або схвалення – слабких виявів любові чи статусу. Ці ресурси не важко отримати, але не досить легко часом розібратися, де з них який. Приміром, погладивши собаку по голові, людина відчуває знаки любові, у відповідь на цю ласку він завилляє хвостом, пропонуючи і любов, і статус – і невідомо, що саме і в якій пропорції.

Таким чином, ця теорія застосовується при вивченні різноманітних *інтерацій, зустрічей, обмінів*. Так, скажімо, ластити справжнього собаку набагато приємніше, аніж плюшеву іграшку, адже неживий собака вам не відповість і, відповідно, *обмін* з ним якимись ресурсами неможливий. Не приносить задоволення також й уявлення певної відповіді. Обмін з необхідністю передбачає партнерство якщо не між людьми, то, принаймні, між істотами, які здатні відчувати. Дослідження показали, що, коли літня людина, піклуючись про свого фізично хворого партнера, отримує зворотню реакцію, то стосунки між ними можуть тривати роками, проте коли немічний партнер виявляється розумово неповноцінним, то продовження взаємин опиняється під загрозою³. Тобто, догляд за хворим продовжується доти, доки людина “винагороджується” певною відповіддю – словами подяки або ж просто кивком голови. Коли органічний обмін ресурсами є проблематичним, то люди іноді вимушені звертатися по допомогу у соціальні служби. Тобто, коли певні *послуги* не піддаються обмінові на *любов* або *статус*, то їх треба компенсувати ресурсом *гроші*.

Цей цікавий принцип спрацьовує в нашому житті, але він не справджується щодо літератури доби Відродження. Деякі з шекспірівських персонажів не наполягають на обміні ресурсами,

IV. Свіжий погляд на давні тексти

приміром, Кент наголошує на тому, що він служитиме Ліру без плати або визнання, а в комедії “Як вам це сподобається” подібна ситуація виникає між Олівером та його слугою Адамом. Важко сказати, чи є таке порушення сучасної теорії ресурсів характерним саме для художнього світу Шекспіра, або ж воно відбиває відмінність між культурами. Якщо істинним є останнє, то виникає потреба в обґрунтуванні певної робочої гіпотези, котра може мати такий вигляд: аспекти, покладені в основу американської соціології, варто застосовувати лише для цієї культури. Якщо ж шекспірівський світ є інакшим, то нам потрібна альтернативна теорія людських взаємин. Ймовірно, що окремі положення ресурсної теорії потрібно дещо видозмінити з урахуванням специфіки інших географічних ореолів, історичних періодів, історичних періодів, аби припустимим було їх застосування на матеріалі інших культур. Але навіть у “Королі Лірі” та в “Як вам це сподобається” неплатіння (non-payment) Кентові або Адаму здається скоріше винятком із загального правила, на якому наголошується самим фактом його спростування. Іншими словами, Шекспір таки усвідомлював наявність цього принципу, інакше він би так виразно не наголошував на його порушенні.

Реінтерпретації. Отже, аналіз трансакцій у літературних творах можливий так само як і в житті, хоча, при вивченні давніх художніх творів, у котрих відбиваються інші історичні епохи, іноді ми маємо зважати на існування інших правил поведінки та психологічних стереотипів. Коли король Лір просить своїх дочок висловитись наскільки сильно вони його люблять, він пропонує в обмін на це такі ресурси, як гроші, земля, влада, статус. На думку З.Фрейда, вибір між трьома скриньками у “Венеціанському купці” доволі схожий на пропозицію Ліра, з якою він звернувся до своїх дочок. Відмова Корделії славити короля (по суті, її мовчання) співвідноситься із свинцевою скринькою, яку було запропоновано залицяльникам Порції, оскільки свинець вважається “німим” металом⁴. В обох випадках ресурс любові здобувається за найменш цінну з усіх можливих альтернатив.

Модель теорії ресурсного обміну заохочує до більш глибокого, вдумливого перечитування найважливіших епізодів шекспірівських п'єс. Ми можемо піддати сумніву те, що Лір сердитий на Корделію не тому, що вона відмовилася привселюдно виказати батькові свою *любов* (він досить добре знає, що вона його любить), але тому, що вона відмовляє своєму батькові у визнанні його *статусу* саме так, як він того прагне. Любити, “як велить [їй їй] повинність” недостатньо, Корделія має публічно вшанувати Ліра, бо він - не тільки батько, а й монарх. На відмову дочки зробити це, Лір влаштовує безглузду демонстрацію своєї враженої гордості й статусу, негідну людини його рівня. Проте, у світлі ресурсної теорії важко також пояснити й позицію Корделії: чому вона так опирається вшануванню батька? Незрозумілою є її відмова вступити у цю обмінну гру, що їй пропонує батько. Врешті-решт, *любов*, в якій вона запевняє батька наприкінці п'єси, не має нічого спільного з тією простою “повинністю”, на котру вона посилається у сцені при дворі короля. У фінальному примиренні батька з дочкою, коли Лір вже позбавлений своєї хворобливої зарозумілості, ми ясно бачимо, наскільки віддана йому Корделія, і гострота цього відчуття лише збільшується від того, що ми бачимо страждання Ліра через зраду усіх тих, хто любив його згідно з “повинністю” – його інших дочок та їхніх чоловіків, яким він “все віддав” (who “owe him all”). Остаточне примирення короля з дочкою відбувається тоді, коли у них залишається для обміну лише єдиний, майже невідчутний ресурс *любви*, в цей момент непотрібними для них стають *гроші, товари, послуги* або *інформація*.

Характеристика ресурсів: безособовість, здатність виступати посередником, відчутність на дотик, мінова цінність (tradability). Теорія ресурсного обміну може виділити значно більше ознак ресурсів, ніж перелічені вище. На думку подружжя Фое⁵, головних ресурсів, якими люди постійно обмінюються, існує шість. Ними є: *Товари (предмети), Любов, Гроші, Статус, Послуги й Інформація*. Для кращого їх запам'ятовування можна

IV. Свіжий погляд на давні тексти

використати такий мнемотехнічний акронім: “Oblomov Statserinf” (від скорочень англійських назв цих ресурсів – Ob (Objects) Lo (Love) Mov (Money) Stat (Status) Ser (Service) Inf (Information)). Розташувати ресурси в логічному порядку не так вже й легко. Очевидно, що *гроші* є найбільш безособовим, а *кохання* – найбільш особовим з усіх ресурсів. Більшість ресурсів мають власну цінність, а такі ресурси, як *гроші* та *інформація*, є посередницькими, допоміжними, бо ж їхня вартість оцінюється за рахунок чогось іншого – того, що за них можна придбати. Проте, й *гроші*, й *інформація* теж можуть виступати як ресурси самі по собі, а не лише у ролі допоміжних ресурсів щодо решти інших, скажімо, *товарів* або *послуг*, на які їх можна обміняти.

Окрім безособовості та посередницької функції ресурси можуть характеризуватися ще й за такою ознакою, як конкретність, або відчутність їх на дотик. За цією ознакою і ресурси, проаналізовані Фое, й аксіологічні “одиниці” (цінності) (concerns) у п’єсах Шекспіра можуть бути розмежовані на відчутні на дотик (гроші, товари) і невідчутні. Останні складніше визначити, а деякі з них взагалі не можуть бути вписані у стандартну схему, через те, що вони далеко не завжди виступають у якості предметів обміну (у певній мірі і в окремих випадках це стосується навіть *грошей*). Скажімо, даючи милостиню сліпому жебракові, ви навзаєм нічого не очікуєте, подібна ж ситуація складається і з анонімними благодійними внесками. Який ресурс ви отримуєте в обмін на свій ресурс? Можливо, у вас залишається приємне відчуття від усвідомлення того, що десь на цій планеті ваші гроші кому-небудь допоможуть? Або, більш цинічно, благодійність заспокоює вашу совість і в такий спосіб для вас особисто ваш *статус* підвищується. На світі існує сила-силенна ресурсів, котрі важко відчуті на дотик, як, скажімо, *гроші* або *предмети*, або ж котрі не представлені у формі чітко розпізнаваних відгуків на щось, як відбувається, приміром, у процесі обміну *інформацією*, при виявленні вдячності, *любви* чи під час визнання вашого *статусу* щедрого благодійника. Можна припустити, що такий з етичної точки зору негативно

забарвлений ресурс, як задоволення помсти (щоправда Фое не вживає саме термін “помста”, для назви однієї статті він застосовує слово “відплата”), теж постає не відчутним на дотик.

Щодо такої ознаки ресурсів, як їх мінова цінність, то варто зазначити, що всі вони можуть бути задіяні у процесі обміну, але кожен з них є також потенційно самодостатнім, цінним сам по собі (*stand-alone*), адже навіть *groshi* й дорогоцінні метали можна колекціонувати, не маючи наміру використати їх в обміні, як це, наприклад, показано у відомій сцені з комедії Б.Джонсона “Вольпоне”. Це твердження є справедливим і щодо таких понять, як мудрість, насолода або відчуття безпеки, які теж випадають із сфери, окресленої теорією Фое, оскільки їх можна на щось обміняти лише в рідких випадках. Проте, більшість ресурсів цілком можливо звести до однієї з шести названих категорій: мудрість є певного роду *інформацією*, а насолода або розваги – чимось на зразок *послуг*. Що ж до відчуття безпеки, то воно, вірогідно, виступає як така емоція, котру не так вже й легко підпорядкувати одному з шести головних ресурсів. Це ж стосується й фатичної комунікації, при якій ресурсний обмін відбувається без слів та вчинків. Всі вище зазначені, “неявні” ресурси фігурують також і у світі шекспірівських творів. Але у цій статті ми не будемо їх розглядати, тому що такий аналіз неминуче виведе нас за межі соціології.

Це ж саме стосується й естетичних та етичних цінностей, виведених у творах Шекспіра, котрим чомусь дослідники зазвичай приділяють так мало уваги. Але ця сфера також дещо відведе нас вбік від соціології, бо ж ця конкретна дисципліна не спроможна запропонувати повний та цілісний каталог людських цінностей. Подібно до будь-якої загальної моделі, у схемі ресурсного обміну Фое відбивається принцип Гьоделя, згідно з яким в усіх “законах”, народжених у царині гуманітарних та природознавчих наук, неминуче має місце “неповнота” або “недосконалість” їхньої аргументації. Система може претендувати на певну узгодженість своїх елементів, але в жодному разі немає вагомих підстав вважати її завершеною. Тому

IV. Свіжий погляд на давні тексти

неповнота схеми “ObLoMov StatSerInf” головну ідею ресурсної теорії абсолютно не знецінює, а саме тієї, що в основі більшості людських стосунків лежить обмін певними цінностями. Крім того, евристична цінність даної теорії полягає у тому, що в ній пропонується доволі цікавий спосіб взаємодії різних суміжних дисциплін, модель застосування їхніх наробок з метою висвітлення невідомих раніше аспектів та проблем не тільки в житті, а й у світі літератури.

“Гамлет”. Давайте розглянемо монолог Гамлета “Бути чи не бути” у світлі ресурсної теорії. Гамлет заявляє про проблему, про існування якої у нього ми і не здогадувалися: “вчинити йому самогубство або ні?” Зрештою на той момент він має вирішити й важливіші питання. По-перше, чи можна довіряти привидови, який так нагадує його батька? Чи справді дядько Клавдій є вбивцею його батька? Здається, тим ресурсом, якого найбільше потребує Гамлет, є *інформація*. На цій підставі всю п’єсу може проінтерпретувати у вигляді низки трансакцій, зорієнтованих на здобуття саме цього ресурсу. Згадаймо для прикладу сцени зустрічі Гамлета з Полонієм, з Розенкранцем та Гільденстерном п’єсу всередині п’єси, а також розмову Гамлета з Гертрудою у її покоях. В кожній із цих сцен інформація здобувається, щоправда у сцені з Гертрудою цей ресурс, навпаки, передається партнерові. Без сумніву, трагедія торкається також і проблеми самоствердження, фатуму й випадку, амбіцій і влади, гідності та ницості. Але ці поняття більшою мірою приналежні сферам психології, релігії або щоденного спілкування, аніж соціології.

У “Гамлеті” виділяється ще одна проблема, зав’язана на схемі ресурсного обміну, і вона носить політичний характер. Якщо Клавдій дійсно вбив батька Гамлета, оженився на Гертруді та узурпував трон (“вкрав мою надію на престол”), то у який спосіб може відомстити Гамлет і “віддячити йому рукою цею”, як він це проголошує? Необхідними ресурсами у цій ситуації стають, перш за все, *інформація* та *послуги*, якими можуть бути передусім гарна порада та, можливо, поміч найманого вбивці (багато шекспірівських героїв-аристократів удаються до цього методу).

Цікаво, що після того, як Гамлет запитує себе, чи має він вчинити самогубство, події у трагедії повертають у досить несподіване русло. Дії героя порушують не лише головну максиму Грайса, згідно з якою кожна промова має бути максимально доречною й тісно пов'язаною з подіями, що розгортаються⁷, але й правило щодо доречності самої поведінки (Гамлет читає гарний вірш замість того, щоб обмірковувати свої стосунки з Клавдієм та Королевою), а також принцип стислості (іншими словами, він витрачає аж надто багато слів на свої міркування про небезпеку сну, а саме про вірогідність поганого сновидіння). Що ж до того, яким елементом у схемі ресурсного обміну є самогубство, то єдино ймовірним способом пояснити його у термінах цієї теорії є припустити, що воно взагалі є не “ресурсом”, а кінцем, припиненням, неможливістю подальшого ресурсного обміну.

Як вже було зазначено вище, найпотрібнішим ресурсом для Гамлета є *інформація*. І якщо під цим кутом зору перечитувати усю трагедію, то цілком природно було б сприйняти її як детектив або своєрідний кримінальний роман. Здобуття Гамлетом необхідної інформації дає йому можливість приймати подальші рішення, тільки у відповідності з нею він може діяти далі, отже, передусім, головний герой потребує підтримки порадою. Але показово, що те ж саме на мові елизаветинців означає дещо інакше, а саме, що Гамлет хоче повернути собі статус, якого він позбавлений доти, доки він не помститься за смерть свого батька (саме так вважає й привид батька). Натомість же він звертається до публіки й отримує від неї не *інформацію* і не *послуги*, а, вірогідно, визнання його *статусу* як принца. В ієрархії цінностей шекспірівської п'єси, ймовірно, це є набагато важливішим, аніж послідовне дотримання сюжету, тобто ніж сама реалізація плану помсти. Чим ми захоплюємося у цій п'єсі, так це ораторськими здібностями Гамлета, котрими так щедро наділив його Шекспір, його харизмою, глибиною душі, яка очікувалась від придворного, призначеного до високого служіння. Якщо провести аналогію з проаналізованою вище сценою з “Короля Ліра”, а саме епізодом розподілу спадщини між трьома його дочками, то можна

IV. Свіжий погляд на давні тексти

стверджувати, що проголошуючи свій монолог, Гамлет сподівається здобути той *статус*, який без жодних заперечень визнали численні покоління критиків і глядачів. Він відзначається блискучою промовистістю, якою Шекспір наділяє кожного із своїх протагоністів, також демонструє здібність до самозаглиблення та самоаналізу, завдяки чому завойовує прихильність глядачів. Виносячи на загальний огляд один ресурс, а саме, *інформацію* про природу смерті, Гамлет здобуває собі інший ресурс – *статус*, чим і пояснюється бажання героя бути вислуханим та прагнення отримати симпатію глядачів. Таким чином, театральна дія в “Гамлеті” відбиває схему ресурсного обміну не тільки у межах самої п’єси, а й у відносинах між світом художнього твору і глядачами.

Теорія ресурсу може також допомогти у з’ясуванні ще однієї загадки цієї п’єси, а саме чому Офелія повертає Гамлетові його подарунки. Гамлет заперечує, що він їх робив, і цей вчинок його видається нам доволі дивним. Така реакція, думається, відображає особливі зв’язки, що встановлюються між людьми в результаті обміну подарунками, але аби точно їх визначити, нам потрібна допомога етнологів. Згідно з однією теорією, у стародавніх суспільствах прийняти подарунок означало зв’язати себе обов’язками з дарителем. В общині первісних людей, в яких ще не існувало держави, єдино спроможної взяти на себе функції миротворця, обмін подарунками уподібнювався до пакту про ненапад. Взаємне дарування предметів було рівнозначним мирній угоді⁸. Треба зауважити, що подарунок відіграє особливу роль у багатьох шекспірівських п’єсах (ця тема потребує окремого дослідження). Недбала передача комусь подарунку або його втрата могли спричинити неабиякі проблеми. Як приклад подібної ситуації можна навести такі дві п’єси, як “Венеціанський купець”, де каблучка Нерісси відіграє важливу роль, як і у випадку з каблучкою, котру Лія подарувала Шейлокові (а Джессіка згодом виміняє її на мавпу), та “Отелло”, де надзвичайно змістовою є сцена з носовою хустинкою, що Отелло подарував Дездемоні, а Яго викрав. В обох випадках подарунок є

ресурсом величезної цінності, талісманом, що уособлює собою більш цінні у соціальному плані ресурси – подружню *любов* і *статус*. Така особлива роль подарунків у п'єсах Шекспіра може нас надихнути на перегляд місця й значення ресурсу “*Предмети*” у концепції Фое. Речі, що мають символічне значення, можуть бути пов'язані з п'ятьма іншими ресурсами (проте, це питання може потребувати окремого вивчення). Напевно, в “Гамлеті” предмети не мають такого першорядного значення, як, наприклад, у таких творах, як “Отелло”, де хустинка Дездемони відіграє надзвичайно важливу роль, або у “Венеціанському купці”, де також досить значимою є одна каблучка (чи каблучки), або у “Дванадцятій ночі” фігурує каблучка, котру Олівія посилає вслід за Віолою, й каблучка, яку Таїса показує Періклові, чи ж яку Бертрам дарує Діані у п'єсі “Кінець діло хвалить”.

“*Як вам це сподобається*”. Ще одним прикладом того, як можна застосовувати теорію ресурсного обміну в інтерпретації окремих деталей Шекспірових п'єс, можна навести фрагмент з комедії “Як вам це сподобається” (II, vii), а саме епізод зустрічі в лісі Орландо та герцога-вигнанця з його прибічниками. З точки зору теорії обміну ресурсів варто проаналізувати доволі дивне на перший погляд, занадто пристрасне прохання Орландо нагодувати його старого та ослаблого слугу Адама, котрий нічого не їв з моменту їхньої втечі до Арденського лісу. Видобувши меч, Орландо вимагає певні предмети, іншими словами, харчі для свого слуги. З метою справити ще більше враження він проголошує цілу серію тирад, в яких доволі жорстко заявляє про свої наміри нагодувати старого слугу, і навіть погрожує вбити кожного, хто почне їсти перше, ніж дасть йому те, що він вимагає: “Гей, годі їсти!”. Досить показово, що майже відразу ж після цих тирад, Жак переводить розмову в інше русло. Спочатку він удає з себе педанта щодо Орландового “Гей, годі їсти”, кажучи: “Ще й не починав я...”, тим самим відмовляючись всерйоз сприймати погрозу своєму життю. Далі він продовжує натякати Орландові на те, що має сумніви щодо *статусу* останнього: “Що воно за півень?” – питає він, порівнюючи Орландо з твариною, яка

IV. Свіжий погляд на давні тексти

схильна виставляти себе напоказ. Герцог втворює Жакові. Він також хоче переконатися в тому, чи справді Орландо зневажає “чемність так брутално” й “не чував за пристойність”. У термінах теорії ресурсного обміну Орландо відмовлено в тих речах, які він прагне отримати. Лісові мешканці у своїх каламбурах спочатку ухиляються від прямої відповіді на його прохання, а потім висловлюють сумнів щодо того, чи має він право (згідно зі своїм соціальним *статусом*) на те, аби вимагати від них такої послуги. На нашу думку, таке грубе домагання цього ресурсу (без жодного натяку на його можливу заміну іншим ресурсом) виправдовується тим, що він прагне їжі не для себе, а для свого слуги.

У цій сцені ми й справді спостерігаємо за тим, як просто на очах зростає *статус* Орландо. Вимагаючи харчів і послуг для свого знесилоного слуги, а не для себе, герой визначає свій статус своїм альтруїзмом, відвертістю, чесністю і дотриманням принципу “становище зобов’язує”. Статус також перебуває в центрі уваги і в дивній та недоречній, на перший погляд, розмові між вигнанцем-герцогом і Орландо, в якій йдеться не про їжу, а з’ясовується, чи можна ушанувати Орландо ресурсом статусу. З точки зору Грісеана (Gricean), в цьому діалозі грубо нехтується принцип доречності. Проголосивши, що він “не дикун” і “виховання знав”, Орландо, здається, бере в цій ситуації гору, проте Жак продовжує дражнити його: “Хай я помру, якщо ми не залагодимо ваших справ розумно”. Нарешті герцог запрошує Орландо: “Сідайте, їжте, - прошу вас до столу”. На що герой відповідає бездоганним сонетом з чотирнадцяти строк, написаним білим віршем: Люб’язно так говорите ... Даруйте: / Гадав я – все тут диким бути має...” Завдяки цій блискучій імпровізації, яка відповідає усім вимогам риторики, за Орландо визнається його родовитість. Він не сідає одразу ж їсти “до столу”, як його запрошують, а вибачається за свої настійливі /наполегливі вимоги і ушановує своїх співрозмовників статусом, який ті вимагають і на який заслуговують. Орландо припускає, що вони також “колись кращі знали дні”, і їм траплялось “когось жаліти й

жалості зазнати”. Подібно до Гамлета в його монолозі, Орландо вдається блиснути і своєю родовитістю, і акторським талантом. Він, очевидно, прагне статусу, право на що йому дає талант оратора, який за ним визнає будь-хто, хто знав “і кращі дні” або чув “колись церковні дзвони”.

Як це неминуче трапляється в драмі, промова трохи “косоока”: актор звертається не лише до мешканців лісу – інших акторів, присутніх на сцені, а й, звичайно, до глядачів у театрі. Аудиторія також має бути певна того, що Орландо – джентльмен, гідний руки прекрасної Розалінди (ця тема становить головну сюжетну лінію п’єси). Тільки-но бідного старого Адама нагодували, про нього було забуто та виведено із дії п’єси. Образ слуги служить фоном, який відтіняє Орландо та є доказом добросердя героя. В структурі п’єси як такої (play qua play) Адам відіграє роль своєрідного ресурсу, який стає непотрібним, коли публіка отримує вагому підставу, аби наділити головного героя статусом.

Відповіддю на сонет Орландо герцог проголошує право на статус, який він зголосився прийняти при дворі. Він відгукується на кожне припущення Орландо у такий спосіб: так, вони “знали і кращі дні”, ходили до церкви, відвідували великі свята та проявляли свою людяність втираючи сльозу, “яку священна жалість родить”. Здатність бути емоційним, коли треба, - необхідна якість доброї людини, яка є ресурсом, що додає Орландові статус в очах герцога і, можливо, в очах глядачів.

Тільки тепер Орландо наближається до своєї первісної мети та пояснює її герцогу: його старий слуга Адам у лісі страждає “від двох недуг”. То є *ellegant hyppalage*, бо будь-який джентльмен, якщо йому дорогий його статус, має визнавати привілею слабості, під якою розуміються також голод і вік. Заради Адама, а не задля себе Орландо був таким настирливим, погрозним та нечемним. У вибаченні героя звучить прохання, аби йому надали належний статус. Цього разу йдеться не про статус джентльмена, а про статус милосердної людини. Орландо визнає, що виказав нешанобливість, погрожуючи мечем людям, яких він зустрів у

IV. Свіжий погляд на давні тексти

лісі, але робив він це заради благородного ресурсу, а саме, їжі для старого, голодного, вірного та залежного від нього слуги. Отже, вся сцена може бути прочитана як спір стосовно природи та етичної цінності ресурсів, що підлягають обмінові. Вона також може сприйматися як демонстрація ораторських здібностей, які не мають великого значення для акторів, але високо цінуються глядачами. Мова завжди являє собою найцінніший ресурс, в мові засіб вираження містить в собі зміст. Цей засіб вираження породжує саме той ресурс, заради якого ми й купуємо квитки на виставу.

Це стосується і тих промов в двірцевій масці, де герцог порівнює світ з “незмірним театром”, а про свій маленький двір каже, що той грає “печальну драму”. Жак відповідає на це зауваження однією з найвідоміших шекспірівських промов – описом сьоми віків людини від “Спершу – це дитина,/ Що на руках у мамки вередує” до літньої людини, у якої вже немає “Ані зубів, ні зору, ні смаку.” Іншими словами протягом життя людина зазнає перехід від однієї крайньої безпорадності, тобто нестачі ресурсів, до іншої, від дитинства до старості. Знов таки, зміст Жакового ораторського шедедру не має ніякого відношення до сюжету п’єси. На наш суд виноситься витончений та дотепний вірш, справедливо прославлений у віках, який навіть у ХХ ст. вивчають напам’ять тисячі школярів, аби прочитати його на вечірці для батьків. У вірші визначаються ресурси та їхній брак у кожному з людських віків. Сама по собі ця систематизація надає статус оратору (так само, як і поетові, який створив цю промову), але вона не пов’язана ані з сюжетом, ані з персонажами п’єси “Як вам це сподобається”.

Сучасні дослідження. Думки Жака про сім віків людини мають, безперечно, загальну значущість. Їхня цінність сьогодні не менша за ту, яка була за часів Шекспіра. Отже, у нас може виникнути спокуса перенести такий самий висновок і щодо спонук інших шекспірівських персонажів. Але заслуговує на увагу і інша гіпотеза, згідно з якою мотивації і ресурси не одні і ті самі у різних епохи. Очевидно, вони залежать від історичних

обставин та потреб часу, будучи підкатегорією в історії розвитку людської ментальності. Візьмемо за взірць відданість Кента Лірові. На думку Вейнстока (Weinstock), концепція самовідданої “вірної служби” була невід’ємною частиною елизаветинського способу мислення⁹. Проте, сьогодні наші уявлення щодо цього змінилися.

Ще одне запитання, яке ми могли б поставити стосовно природи ресурсообміну в шекспірівських творах, це, як герої Шекспіра відповідали на запитання “Як завойовувати друзів та впливати на людей”, і чи змінилось що-небудь сьогодні. У своїй книзі, назва якої співпадає із запитанням, Дейл Карнегі зазначив, що найкращій спосіб, завойовувати прихильність іншої людини – не домогтися їй, а дозволити зробити послугу вам. Можливо, це здається парадоксальним на перший погляд, проте ви, дійсно, швидше отримаєте послугу, коли не будете чинити послугу іншим, а самі станете одержувачем послуг. Головна ідея, здається, полягає у тому, що, приймаючи товари або послуги, ми здобуємо собі статус. Цей принцип майже не знаходить відображення у теорії ресурсного обміну, але він відповідає шекспірівським уявленням про людські стосунки. Лір завойовує прихильність Кента, так само, як Орlando – старого Адама, дозволяючи своєму слугі служити собі. Сьогодні хоча праця регульована грошовими відносинами, родинний уклад життя базується на зовсім іншій моделі стосунків. Та дитина, яка найбільше потребує турботи та завдає найбільше клопоту іншим, тобто більше приймає ресурсів, ніж віддає, стає улюбленцем родини. Інакше кажучи, найбільше люблять того члена родини, який споживає ресурси, не пропонуючи нічого натомість.

Та навіть в такій ситуації ресурсообмін не припиняється. Можемо, наприклад, запитати, чому батьки, як правило, люблять дітей більше, ніж діти батьків. Причина, очевидно, полягає у тому, що турбуватися про когось, тобто виявляти активність, набагато цікавіше, аніж пасивно відчувати турботу про себе. Статус скоріше отримає той, хто віддає що-небудь, ніж той, хто бере. Ми любимо тих, кому ми дали найбільше любові або

IV. Свіжий погляд на давні тексти

зробили послуг. Безсумнівно, стара ідея відданої служби канула в Лету, та її головний принцип залишився, і його, мабуть, слід враховувати в такому сучасному вченні, як теорія ресурсу.

Порівняно з елизаветинською добою змінилися не лише наші уявлення про вірну службу, а й про гріхи та чесноти. Раніше помста вважалася вагомим ресурсом, але запровадження інституту поліції, покликаною забезпечити дотримання закону, а також державно-правової системи правосуддя звело цей ресурс нанівець. Сьогодні нам дозволено демонструвати лише відчай, а помста, здебільшого, може бути темою популярних нині вестернів або детективів. Така ж сама ситуація і з “немотивованою злістю” Яго. Згідно з широковідомою точкою зору, така злість типу Ягової призводить до варварства та бандитизму. Про які жахливі випадки не повідомляли б засоби масової інформації: чи про збожеволілу людину з кулеметом в руках на вулицях міста, чи про навмисне знущання з дитини, ми, як правило, шукаємо можливу причину такої поведінки. Можливо, думаємо ми, злочинець пережив контузію на війні, або він є спадкоємним п'яницею. Але як класифікувати згідно з теорією ресурсу поведінку людини, яка не з власної волі збилася з істинного пуття? Чи можна вважати її помсту, так би мовити, її злочинницьку компенсацію своєї минулої ущербності, яку можна також назвати “актом визволення” (liberating action), важливими ресурсами, які потрібні людству?

Поняття про мінливість ресурсів. На цьому етапі знайомства з теорією ресурсу вже зрозуміло, що вона дозволяє нам ставити цікаві запитання. Очевидно, також, що до неї треба вносити зміни, коли йдеться про інші епохи. Трапляється так звана “нещільна пригінка” між теорією та конкретними даними. Логічно, в такому разі, припустити, що за часів Єлизавети існував інший набір ресурсів, і що ієрархія ресурсів може бути різною не лише в різні епохи, а й в різних країнах. Так, у своєму доволі цікавому дослідженні Штрауман (Straumann) доводить, що Шекспір створює цілу низку чесних та цілісних персонажів, при цьому обмін ресурсами частково характеризується тим, що ці

герої нібито його не потребують, відмовляючись їх собі повертати¹⁰. Ми можемо дійти висновку, що віддана служба, помста, безпідставна злість більше не вважаються типовими спонуками звичайної людини. Проте, якщо газети не брешуть, різні випадки трапляються.

Цей висновок свідчить про те, що більш правомірно вести мову про емоційну “відмінність”¹¹, а не про “психічну єдність людства”, на якій наголошує Клиффорд Гіртз (Clifford Geertz)¹². Душа і психіка зараз упорядковані не так, як у давні часи. Єлизаветинець, скажімо, не мав уявлення про особистість чи індивідуальність. Ці поняття є здобутками пізнього Відродження. Кожне покоління встановлює для себе свій арсенал невідчутних на дотик ресурсів. Визнайте, що теорія ресурсу підвладна змінам, і перед вами відкриваються нові наукові горизонти, і ви отримаєте цілий ряд гіпотез, які можуть призвести до цікавих досліджень з історії розвитку менталітету. Переваги концепції “мінливості ресурсів” очевидні:

- по-перше, ми бачимо минуле в новому світі, більш чітко та без багатьох анахронізмів,
- по-друге, принцип історизму, накладаючись на сучасну психологічну думку, дає нам можливість усвідомити те, що поглиблення знань людей про себе призводить до формування нових засад людського співжиття, і отже, психологія тим самим перестає сприйматися як суто ілюстрація “вічних принципів” буття людини.
- по-третє, теорія ресурсу не може вважатися досконалою, і не всі людські інтеракції, що відбувалися як у минулому, так і в сьогоденні, можна пояснити у її термінах. В її базисі – уявлення про людину-маніпулятора, єдиною метою якої є використання інших із вигодою для себе. Згідно з протилежною точкою зору, в основі закону Націй, за яким прагне жити Європа, постає велична ідея *consortium hominum*, тобто такої угоди між людьми, що дає їм можливість інтелектуальним і більш цивілізованим шляхом досягати принципу взаємності. Згідно з ним проголошується модель справді благородного і

IV. Свіжий погляд на давні тексти

великодушного обміну цінностями, ... сутністю якого є саме те, що Альбертус Магнус назвав *communicatio*...¹³

У повсякденному житті, за часів Єлизавети або сьогодні, принцип взаємності в рамках теорії ресурсу передбачає розрахунок своєї власної користі скоріше, ніж суспільної вигоди, скоріше зло, ніж добро. Якби ми керувалися лише принципом взаємного обміну ресурсами, то жоден малюк не прожив би й тижня, не одну хвору людину не доглядали б, а пенсіонерів не годували. Можливо, почуття задоволення від доброго вчинку - також ресурс, який не треба повертати. Однак, навряд чи цей ресурс може бути зображено в серйозному художньому творі, бо це може викликати звинувачення в сентиментальності.

Проблема виникає, коли ми намагаємося перенести міркування, які стосуються поведінки в "Світі", як його називає Троллоп (Trollope), в галузь літератури. Читачі часто намагаються відшукати мотиви поведінки героїв у прозовому творі чи драмі, проте вчені зазвичай вважають це заняття недоцільним. Врешті-решт, персонажі художніх творів не живуть в "Світі", вони лише плями чорнила на папері, які у своїй діяльності не мають жодних мотивів. Безглуздо замислюватися над спонуками поведінки абстрактних символів у якій-небудь знаковій системі.

З іншого боку, жанр драми існує за своїми правилами: персонаж в тексті п'єси може бути блідим і безживним. Що ж у цьому випадку робити актору, який має втілити його на сцені? Виконавцю не залишається нічого іншого, як спробувати вдихнути життя в свого героя. Кажуть, це можливо, лише якщо персонаж наділений індивідуальністю, а також якщо можна зробити висновки стосовно його родинного стану і мотивів поведінки, про що не обов'язково згадується в тексті п'єси. Часто це може не мати жодного відношення до тексту драматурга. На відміну від літературного критика, робота актора вимагає від нього внесення доповнень в характер персонажа: сценарій містить слова для промов, але рідко вказує на те, що саме має робити актор або актриса, вимовляючи ці слова. Виконавці повинні вирішити, обмін якими ресурсами відбувається на сцені, і

Бонгейм Гельмут. Теорія ресурсного обміну і Шекспір.

заповнити ті порожнечі, які неминуче є в тексті. Таким чином, теорія ресурсу може сказати своє слово у драматургічній критиці. Оскільки сьогодні режисери й актори звертаються переважно до другосортної літератури, то літературознавець може зробити їм певну послугу (не очікуючи нічого натомість) тим, наприклад, що допоможе з'ясувати мотиви поведінки персонажів і збагнути, “який зуб на який” обмінюється. Отже, теорія ресурсу може допомогти акторам вдихнути життя в героїв художніх творів і робить, таким чином, справжній та вагомий внесок в інтерпретацію шекспірівських текстів, які промовляються з театральних підмостків у нашому сьогодні.

¹Я вдячний моєму колезі Гельмуту Ламму, який першим привернув мою увагу до теорії ресурсного обміну та її головних рис.

²Cf. *Donald M. Wolfe*, “Power and Authority in the Family”. In: *Dorwin Cartwright*, ed., *Studies in Social Power* (Ann Arbor: Michigan UP, 1960).

³*Steven E. Hobfall* et al., “Conservation of Social Resources: Social Support Resource Theory.” *Journal of Social and Personal Relationships*, 7 (1990), - P.474.

⁴*Sigmund Freud*, “The Theme of the Three Caskets” in: *Complete Psychological Works*, Vol XII, London 1958, pp.389-301, in *H. Bonheim*, ed., *The King Lear Perplex* (Belmont California, 1960), pp.62ff.

⁵*Uriel G. Foa & Edna B. Foa*. *Societal Structures of the Mind* (Springfield/Il.: Thomas, 1974), introduction.

⁶Cf. *Douglas R. Hofstadter*, *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid* (Harmondsworth: Penguin, 1982). - P.17.

⁷*H.P. Grice*, “Logic and Conversation”. In: *Peter Cole and J.L. Morgan*, eds., *Syntax and Semantics* (New York, Academic Press, 1975), - P. 41-58.

⁸Див. *Marcel Mauss*, *Essai sur le don* (1925), в цій книзі йдеться про обмін ресурсами між людьми, який сьогодні регулюється державою, і означає бажання встановити мирні стосунки. (Див.: *Marshall Sahlins* “The spirit of the gift” в його книзі “Stone Age Economics”, London, 1974. - P.169). Переклав книгу *Марселя Мосса* англійською *Ян Каннісон (Ian Cunnison)*. В англійському варіанті вона називається “The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies” (Лондон, 1970).

⁹*Horst Weinstock*, “Loyal Service in Shakespeare’s Mature Plays”. *Studia Neophilologica* 43 (1971). - P.446-473.

¹⁰*Heinrich Straumann*, “Der redliche Mensch: Horatio – Kent – Pisanio”. *Shakespeare Jahrbuch*, 100 (1964). - P.191-208.

IV. Свіжий погляд на давні тексти

¹¹Cf *Helmut Bonheim*, “Emotions in Literature”, Anglistentag 1991 Düsseldorf, ed. *Wilhelm G. Busse*, 1992. – P. 179-188; “Mentality: The Hypothesis of Alterity”, *Mentalities/Mentalités*, 9/1 (1994).- P. 1-11.

¹²*Clifford Geertz*, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* (London: Hutchinson, 1975).- P.63.

¹³*Peter Hulme*, *Colonial Encounters* (London and New York: Routledge, 1986). - P. 162.